

KONSTRUKTIONEN AF KAFKA

Af Isak Winkel Holm

(i: Marianne Barlyng og Jørgen Bonde Jensen (red.), *Både frem og tilbage. Portræt af Villy Sørensen*, Forlaget Spring 2002)

I.

Hvad skal vi med introduktioner til Kafka, har vi da ikke med Villy Sørensens *Kafkas digtning* fra 1968 det autoritative værk på dansk? Sådan skrev en dagbladsanmelder for nylig,¹ og han understregede dermed endnu en gang den usædvanlige rolle som Villy Sørensens Kafkabog har spillet i Danmark. *Kafkas digtning* er et personligt og originalt pionerværk, i egentligste og bedste forstand et essay der nærmer sig Kafka i et bestemt kulturpolitisk ærinde, men for danske læsere har bogen opnået status som indiskutabel autoritet. Der er naturligvis mange gode grunde til at Villy Sørensen har haft monopol på Kafka, men en af de vigtigste er nok hans forbilledlige evne til at oversætte Kafkas vanskelige avantgardetekster til sin egen uprætentiøse og erfaringsnære diktion. På de følgende sider skal jeg imidlertid ikke gennemgå Kafkabogens ubestridelige kvaliteter, men - med over tredive års forsinkelse - i stedet forsøge at diskutere Villy Sørensens projekt.

Eller rettere hans projekter, for der er tydeligvis to forskellige ærinder i *Kafkas digtning*. Villy Sørensen er ikke bare ude på at fortolke hvorfor Gregor Samsa en skønne dag vågner op som et kæmpestort kryb med små hvide, kildende prikker på undersiden, han vil også forklare det danske læsepublikum hvorfor de nu skal finde sig i at læse den slags. Ambitionen er med andre ord ikke bare fortolkende, men også forklarende, ikke bare hermeneutisk, men også litteraturpolitisk: Kafka skal føres i marken som argument mod 60'ernes larmende rindalister. Villy Sørensens konstruktion af det danske Kafkabilede går med andre ord hånd i hånd med en anden mere omfattende konstruktionsopgave der for nylig er blevet betegnet udmærket som Villy Sørensens "modernismekonstruktion".²

Spørgsmålet er hvordan Kafkabogens to projekter forholder sig til hinanden: fortolkningen og forklaringen, Kafkakonstruktionen og modernismekonstruktionen. Det er som bekendt ikke altid at den succesrige forsvarsadvokat har det mest nuancerede blik for den anklagedes særegenheder.

II.

Villy Sørensen hører til den slags advokater der forsvarer klienten ved at angribe samfundet. Når Kafkas tekster virker unormale, så er det i virkeligheden fordi samfundet er det. "I samfundet kan menneskets oprindelige kræfter kun skaffe sig abnormt udtryk, således som den frustrerede Gregor i 'Forvandlingen' antager skikkelse af et kæmpekryb."³ Kafkabogen indledes med en konstatering af at kunstneren ville være overflødig i et sundt og lykkeligt samfund. Når der pludselig begynder at dukke udelikate billekrøppe op i litteraturen, så er det fordi der er noget råddent i den moderne verden. Vi kan altså forstå den moderne digtning som "symptom på noget uforløst i tiden" (s. 92).

Villy Sørensens teori om den moderne kunsts symptomfunktion er skåret til efter psykoanalysens velkendte idé om det fortrængtes tilbagekomst. Kafkas litteratur kan ifølge Villy Sørensen klassificeres som ekspressionistisk, hvilket vil sige at den "er udtryk for det fortrængte selv, for det undertrykte i psyke og i samfund" (s. 48). Hvad samfundet fortrænger, vender tilbage i forvrænget form i Kafkas tekster. Problemet er ganske enkelt at mennesket ikke længere kan "realisere sig selv" (s. 182). Der findes en undergrund af "oprindelige kræfter" (som det hed i citatet med billen ovenfor) der ikke kan komme til udtryk på naturlig måde, og som derfor bliver til en sovs af "uudfoldet følelsesliv", "misbrugte hestekræfter" og "bundne længsler" (s. 130, 140, 177). Villy Sørensen begrebsliggør dette problem ved at sondre mellem to forskellige former for normalitet som han kalder henholdsvis den indre og den ydre norm, henholdsvis den indre lovmæssighed og samfundets tilfældige love (s. 42). Eller mere udfoldet: "Det er det fortrængt normale der hos Kafka ytrer sig i abnorm protest: anklagen udgår fra den indre norm der ikke opfyldes, fordi de ydre normer ikke yder den retfærdighed." Kafkas værk har således rod i "misforholdet mellem det psykisk-normale og det socialt-normale" (s. 89).

Kort sagt: på den ene side menneskets psykisk-normale udvikling, sådan som den afdækkes i de arketyperiske eventyr, og sådan som den beskrives i C. G. Jungs lære om individuationsprocessen (s. 108); på den anden side det socialt-normales repertoire af forkrøblende normer. På den ene side et dybdepsykologisk "selv"; på den anden side et heideggersk "man". "Eksistens" over for "funktion".

Hermed har Villy Sørensen forsynet sig med et begrebsapparat som han kan bruge i forsvaret for den moderne litteratur. Eftersom Kafkas værk udspringer af konflikten mellem indre og ydre normalitet, er det ikke bare "udsprunget af sygelig angst for livet", sådan som modernismens anklagere kunne finde på at hævde. Vi må snarere forstå det

som "livets protest mod en tilværelse på de forhåndenværende forkrøblende betingelser" (s. 38). Når man forsvarer Kafkas tilsyneladende sygelige modernisme, har man i virkeligheden fornøjelsen af at tage parti for selve det kraftstruttende liv.

Det er denne modernismekonstruktion som ligger til grund for læsningen af Kafkas værker. Sammenhængen mellem forklaring og fortolkning er ikke mindst iøjnefaldende i den omfangsrige kommentar til *Processen*, som jeg vil begrænse mig til her. Ifølge Villy Sørensen er det netop misforholdet mellem samfundets "kvantitativt" normale og individets "kvalitative norm" der udløser processen mod Josef K. (s. 97). Villy Sørensen tager afsæt i at romanen ikke handler om en offentlig retsinstans, men om en helt særlig domstol der har til huse på beklumrede tørrelofter. Da Josef K. opsøges af sin bekymrede onkel, forsøger han uden held at berolige ham ved at sige at det slet ikke drejer sig "om en proces ved den almindelige ret".⁴ Villy Sørensens kommentar er præcis: "Romanen kan ikke opfattes som en satire over det borgerlige retsvæsen, thi dette retsvæsen forekommer slet ikke i romanen" (s. 102f).

Men hvordan så forstå tørrelofternes retsvæsen? Villy Sørensen foreslår at tolke processen som noget der foregår i Josef K.s indre, så at sige på hans egen loftetage. Bogen skal læses som "en eksistentiel roman i kierkegaardsk forstand" (s. 120), og det vil sige som et symbolsk udtryk for en "indre proces" i hovedpersonen. Tesen er nu at den psykiske instans der dømmer Josef K., ganske enkelt kan identificeres som den indre norm. Anklagen mod Josef K. "udspringer af at noget i den enkelte ikke er kommet til sin ret, men er blevet fortrængt af hensyn til den ydre position." Hvilket vil sige at den ret der dømmer ham, "repræsenterer det fortrængte og forurettede" (s. 101). Josef K. er med andre ord ikke skyld i noget bestemt, han er snarere "noget skyldig" (s. 20). Han har nemlig glemt at opfylde det indre krav om en normal psykisk udvikling (s. 67).

III.

Jeg har koncentreret mig om teorien om den indre norm fordi jeg finder den problematisk. Jeg kan godt se at den er litteraturpolitisk fungibel: kollisionen mellem indre og ydre norm, mellem natur og kultur, er en robust og letforståelig model som kan gøre god fyldest hvis man skal forsvare modernismens litterære uhumskheder. Ubehaget i litteraturen skyldes ubehaget i kulturen, osv. Men jeg har til gengæld vanskeligt ved at se at denne model er relevant for Kafkas tekster. Teorien om den ekstrahistoriske indre norm for menneskets naturlige selvudfoldelse er importeret fra dybdepsykologien og eksistensfilosofien, men der er ikke noget i Kafkas værker, mener jeg der kan tjene som belæg for en teori af den slags.

Villy Sørensen bruger ganske vist et begreb fra Kafkas aforismer som argument. Da Kafka trak sig tilbage til den böhmiske landsby Zürau i vinteren 1917-18, skrev han en række vanskeligt tilgængelige aforismer under stærk påvirkning fra Kierkegaard og jødedom. Centralt i disse aforismer står det lige så berømte som gådefulde begreb om "das Unzerstörbare" som den danske oversætter af aforismerne gengiver som "det uudslettelige".⁵ Villy Sørensen vælger lidt dristigt at oversætte med "det uspaltelige" (selvom der ikke er noget argument for at ødelæggelsen skulle være en spaltning i to dele), og han er ikke sen med en forklaring: "Det er netop den sandhed som mennesket oprindeligt er, men som det ikke kan være i verden" (s. 30). Hermed bliver Kafkas gådefuldt utopiske begreb tolket overordentlig håndfast som et navn for menneskets oprindelige psykiske udviklingsproces, sådan som den så ud før alle kulturens myoser. Med ét slag er aforismernes Kafka blevet omskolet fra jødisk mystiker til afspændingspædagog.

At der er problemer med teorien om den indre norm er lettest at få øje på i den ovennævnte læsning af *Processen*. Det kan ikke rigtig blive andet end et postulat at romanens retsvæsen skulle være et forvrænget udtryk for det naturlige og normale krav om "selvrigtgørelse" (s. 108). I romanen finder man ingen spor af en oprindelig normalitet, så den indre norm er en målestok der må rekvireres uden for Kafkas værk. Det er endda et postulat der har den besynderlige konsekvens at Villy Sørensen må tage parti for domstolen mod dens offer. Hvis man insisterer på at opfatte domstolen som repræsentant for det fortrængt-oprindelige liv, og Josef K. som et inautentisk menneske der kun tænker på prestige og position - så må man jo nødvendigvis mene at det er domstolen og ikke den dømte der har retten på sin side. Ifølge Villy Sørensen er den forurettede part domstolen, ikke det afmægtige individ der i sidste kapitel bliver aflivet som en hund.

Det er mildest talt en radikal tolkning af romanen, og radikaliteten skyldes vel at mærke en kollision mellem Kafkabogens to projekter. Det er Villy Sørensens ihærdige forsøg på at forsvare Kafka mod modernismens anklagere der får ham til at tage parti for romanens snuskede og magtmisbrugende domstol. For at undgå at forfatteren Kafka bliver dømt som en sygelig og livsangst digter, skriver Villy Sørensen under på dødsdommen over Josef K.

IV.

Over for modernismens anklagere der affærdiger Kafkas forfatterskab som sygelige fantasier, lyder Villy Sørensens forsvar altså at Kafkas fantasier rettelig bør forstås og

værdsættes som symptomer på psykiske og samfundsmæssige fortrængninger. Men et symptom er vel at mærke et sygdomstegn, så anklager og forsvarer er for så vidt enige om at Kafkas forfatterskab kan tænkes ud fra en sondring mellem sygdom og sundhed. Jeg skal ikke her diskutere, om sygdomsbegrebet overhovedet er relevant for en diskussion af modernismens poetik, men nøjes med at antyde, hvad Kafka kunne have ment om sagen. I en dagbogsoptegnelse fra 20. december 1914, efter alt at dømme nedskrevet efter en ophedet diskussion med Max Brod, diskuterer Kafka, om sygdom er et relevant begreb i beskrivelsen af Dostojevskijs forfatterskab (som Kafka i øvrigt læste intenst i denne periode):

Max's indvending mod Dostojevskij: at han lader for mange åndeligt syge optræde. Fuldstændig urigtigt. Det er ikke åndeligt syge. Sygdomsbetegnelsen er ikke andet end et karakteriseringsmiddel og vel at mærke et meget sart og udbytterigt sådant. Man skal fx blot med den største hårdnakkethed lade en person vide at han er enfoldig og idiotisk, og så bliver han, hvis han har en dostojevskijsk kerne i sig, formelig ansporet til at yde sit yderste. Hans karakteriseringer har i denne henseende omtrent samme betydning som skældsord mellem venner. Siger de til hinanden Du er et fjols, så mener de ikke at den anden er et virkeligt fjols, og at de har nedværdiget sig ved dette venskab, men der ligger for det meste, hvis det ikke blot er en spøg, men selv da, en uendelig blanding af hensigter i det.⁶

Max Brod spiller her rindalistens uklædelige rolle og bebrejder Dostojevskij for al den væmmelige sygdom som man kan læse om i hans romaner. Kafka afviser Brods anklage i den selvsikre tone som han kun brugte i forbindelse med litterære emner. Han forsvarer vel at mærke ikke Dostojevskij ved at sige at den moderne verden er syg, så derfor må der også gå syge personer rundt i romanerne. I stedet fokuserer Kafka meget karakteristisk på romanforfatterens *teknik*. Sygdommen er ikke et kendetegn ved romanpersonerne, men et trick som forfatteren bruger til at repræsentere og "karakterisere" med. Det der umiddelbart kunne ligne sygdom i Dostojevskijs forfatterskab - og i Kafkas, kunne man tilføje - er i virkeligheden hverken sygdom eller tvangsmæssigt symptom, men derimod en forfatters bevidste æstetiske strategi.

V.

Afslutningsvis vil jeg kort skitsere hvordan Villy Sørensens grundlæggende symptomteori får ham til at træffe nogle helt bestemte metodemæssige valg i omgangen

med Kafkas tekster, eller sagt på en anden måde: hvordan bogens modernismekonstruktion opstiller præmisserne for dens Kafkakonstruktion. Jeg skal begrænse mig til tre punkter.

For det første tolker Villy Sørensen Kafkas værker *symbolske*. De ydre begivenheder i Kafkas værker skal ifølge denne hypotese læses som projektioner af indre fænomener, sådan som eksempelvis processen mod Josef K. blev foreslået tolket som en symbolsk anskueliggørelse af en "indre" og eksistentiel proces. Villy Sørensen formulerer dette metodemæssige valg som om det var et iboende kendetegn ved Kafkas værk: "At føre de sociale konflikter tilbage på psykiske og at lade de psykiske komplekser træde frem i den sociale omverden, - det er netop det særlig 'kafkaske'" (s. 71).

For det andet er Villy Sørensen's tolkning *indholdsæstetisk*. Det er i og for sig logisk nok at han ikke bekymrer sig om værkernes litterære form, eftersom værkerne blot opfattes som transparente genspejlinger af "psykiske komplekser". Villy Sørensen legitimerer denne tilgang ved ligefrem at skrive at man ikke behøver at beskæftige sig med Kafkas æstetiske strategier, eftersom hans værker er skrevet i "et helt uproblematisk sprog" (s. 57).

For det tredje kunne man kalde Villy Sørensen's tolkning *negativ*. Ifølge denne Kafkakonstruktion skal forfatterskabet forstås som en håbløs og illusionsløs diagnose af en falden verden hvor "alt forløber ulykkeligt og unormalt" (s. 148). *Alt* er åbenbart ulykkeligt hos Kafka.

Villy Sørensen er ikke alene om at fremhæve disse tre træk i Kafkas forfatterskab, han lægger sig snarere i forlængelse af 50'erne og 60'ernes tyske Kafkaforskning som han indarbejder i sin freudianske teori om modernismens symptomfunktion. I denne forskningstradition blev Kafka læst ud fra det såkaldte "drømmeprincip" der foreskrev at tolke værkerne som mere eller mindre bevidstløst frembragte "eksistenssymboler" med dybdepsykologisk indhold.⁷ Med støtte i dette perspektiv valgte man at koncentrere sig om værkernes indhold og se bort fra deres komplicerede litterære form. Og fra Max Brod over Albert Camus til Theodor W. Adorno var man enige om at opfatte Kafkas værker som en dyster og nådesløs diagnose af menneskelivets vilkår uden Gud eller uden politisk forløsning. Der er naturligvis rigeligt med belæg for denne tilgang til Kafka, og det er blandt andet derfor at Villy Sørensen's Kafkakonstruktion har fungeret så godt, men set på tredive års afstand er det iøjnefaldende hvor mange aspekter af Kafkas forfatterskab som det har været nødvendigt at sortere fra. Når Gregor ligger allermest håbløst fikseret på sin billyg og reflekterer over umuligheden af at råbe på hjælp, skriver Kafka: "Trods al elendighed kunne han ikke undertrykke et smil ved tanken."⁸

Men Kafkas ironiske smil er sporløst forsvundet hos Villy Sørensen der maler sit Kafkaportræt i 50'ernes eksistensfilosofiske brungråt.

Den alvorligste udeladelse i Villy Sørensens Kafkakonstruktion er formentlig den litterære form. Ved at fokusere på Kafkas forfatterskab som symptom, bortretoucherer man dets karakter af strategi. Kafka undergraver "samtidens tilværelsestolkning" ved at lade "det ufortolkede primitive gennembryde den" (s. 201), skriver Villy Sørensen. Altså: ved at *lade* noget ske, ikke ved aktivt at bruge den foreliggende tilværelsestolkning som materiale i en bevidst artikulation af litterære universer. I bestræbelsen på at forsvare Kafka mod modernismens anklagere opterer Villy Sørensen med andre ord for en utilregnelighedserklæring: det er ikke Kafkas skyld, for han er blot et passivt medie for samfundets dårligdomme, en patient med usædvanlige anlæg for kulturhistorisk allergi. Og ikke fx en strategisk og formbevidst - og nogle gange en midt i al elendigheden ironisk smilende - forfatter.

Men som jeg startede med at sige, yder man strengt taget ikke *Kafkas digtning* retfærdighed ved at sammenholde bogens Kafkakonstruktion med Kafkas forfatterskab eller med alternative Kafkakonstruktioner, sådan som jeg lidt bogholderagtigt har gjort i det ovenstående. Villy Sørensens Kafkakonstruktion er ikke så meget en introduktion til Kafkas forfatterskab som en intervention i en bestemt politisk og litterær situation. Som aktualiserende og diskuterende essay er bogen forbilledlig, og det er jo ikke nødvendigvis forfatterens skyld hvis hans læsere har forvekslet et begavet forsøg med en facitliste.

¹ Mogens Damsgaards anmeldelse af Franz Kafka, *Aforismer*, Fyns Stiftetidende, den 10.8.99.

² Se hertil Jon Helt Haarder, "Villy og Sørensen", KRITIK nr. 143, København 2000; samt Anne Borup, "Den danske modernismekonstruktion", KRITIK nr. 147, København 2000.

³ Villy Sørensen, *Kafkas digtning*, Haslev 1980 (1968), s. 193. I det følgende refererer jeg til denne udgave i teksten.

⁴ Franz Kafka, *Processen*, København 1991 (1981), s. 104.

⁵ Franz Kafka, *Aforismer. Og andre efterladte skrifter*, på dansk ved Uffe Hansen, Århus 1999, fx s. 55.

⁶ Franz Kafka, *Gesammelte Werke in zwölf Bänden, Tagebücher*, Frankfurt a. M. 1994, bd. 3, s. 66.

⁷ Drømmeprincippet formuleres af Walter Sokel og består i at tolke alle objektive fakta i Kafkas værker som "reiner Ausdruck des Psychischen, Einkleidung des Inneren, nichts als Symbol." Walter Sokel, *Tragik und Ironie*, Frankfurt am Main 1963, s. 9 og 110.

⁸ Franz Kafka, *Dommen og andre fortællinger*, redigeret af Villy Sørensen, Kbh. 1995, s. 59.